

Logo van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg uit de jaren 1950-60.

Willibrord Rutten

Vijftig jaar Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Hoofdpijnen en keerpunten

Inleiding

Vijftig jaar geleden, in oktober 1949, werd het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg opgericht.¹ Het is niet de bedoeling in deze bijdrage de lotgevallen van het Centrum op de voet te volgen. Ik beperk mij tot de hoofdpijnen en keerpunten. Om te beginnen wordt het ontstaan van het Centrum in zijn historische context geplaatst. Daarna laat ik zien hoe het SHCL zijn oriëntatie heeft verlegd van de rooms-katholieke zuil naar de geschiedwetenschap en tenslotte volgt een beschouwing over de plaats van het Centrum in het historisch bedrijf, waarbij ik volsta met de bijdrage van het SHCL aan de geschiedschrijving over Limburg in de twintigste eeuw.

Van Sociaal Archief naar Sociaal Historisch Centrum

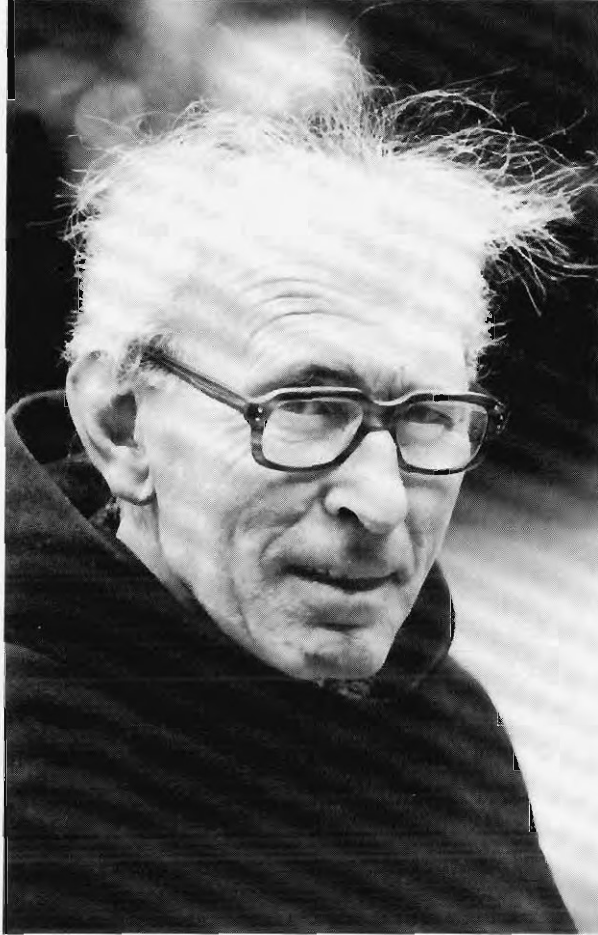
De eerste stap op weg naar een historisch centrum werd gezet in 1946 met de komst van het Sociaal Archief Limburg, een instelling van de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB). Het initiatief ging uit van de Katholieke Mijnwerkersbond. De tijd van de bezetting door de nazi's lag nog vers in het geheugen. Het moment was gekomen om voor het nageslacht vast te leggen hoe 'het veerkrachtige Roomsche leven een slinksen bezetter glansrijk weerstond', zo berichtte *de Volkskrant* over het Sociaal Archief.³ Het ging overigens niet alleen om het aanleggen van oorlogsdocumentatie. Het was de bedoeling terug te gaan tot 1900 met het bijeenzoeken van historische gegevens. Daarbij kwam het accent te liggen op de geschiedenis van de Mijnstreek. In het bijzonder ging het erom getuigenissen te bewaren van al datgene wat door de katholieke sociale beweging tot stand was gebracht op het gebied van volkshuisvesting, gezondheidszorg, onderwijs en andere sociale voorzieningen: 'En dan krijgen we met-tertijd een schatkamer van gegevens over een hoofdstuk sociale geschiedenis, dat voor de gehele Nederlandse sociale beweging van evenveel belang zal zijn als de strijd in het vroeger welhaast vergeten Limburg in feite voor het gehele vaderland is geweest'.⁴

¹ Met dank aan dr Rudolf Philips, oud-directeur, die mij nuttige informatie verschafte over het SHCL in de jaren zestig en zeventig. De heer Harry Strijkers, medewerker DSM Archief, ben ik erkentelijk voor de gegevens die hij mij verstrekte uit het Archief van Staatsmijnen.

² Op 3 oktober 1949 werd de stichtingsakte notarieel vastgelegd.

³ *De Volkskrant*, 19 april 1946.

⁴ *De Volkskrant*, 29 april 1946.

Dr Remigius Dieteren OFM (1915-1995). Foto ca. 1978 (coll. SHCL).

De oprichter van het Sociaal Archief was de jonge franciscaner pater Remigius Dieteren (1915-1995), die na zijn studie sociale wetenschappen aan de universiteit van Leuven een naaste medewerker was geworden van de katholieke leider, mgr dr H.A. Poels.⁵ Met name in de bezettingsjaren was veel materiaal verloren gegaan of opzettelijk vernietigd. Het leek erop dat de geschiedenis van de modernisering van Limburg sedert 1900 niet meer geschreven kon worden bij gebrek aan bronnen en documentatie. Dieteren vond het hoog tijd de nonchalante behandeling van de papieren nalatenschap van de rooms-katholieke vak- en standsorganisaties een halt toe te roepen. Werken en streven van de r.-k.

⁵ Meer over het leven en werken van pater Dieteren bij A.M.T. Peeters en J.F.R. Philips, *Inventaris van het archief van Pater Doctor Remigius Dieteren OFM* (Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht 1999) 5-9.

leiders en organisaties in de afgelopen vijftig jaar verdienen het geboekstaafd te worden. 'Dat de waardering en de erkentelijkheid voor de werkers van het eerste uur werkelijk levend blijven', zo verwoordde Dieteren zijn engagement.⁶

De behoefte om te herdenken en te getuigen, daar is het mee begonnen.⁷ Na de bevrijding was er in katholieke gelederen hier en daar namelijk twijfel gerezen over het nut van de standsorganisaties. De vraag werd gesteld of men ze niet beter kon ontkoppelen van de bedrijfsorganisaties. Zulke 'dissidente' geluiden kon men bijvoorbeeld vernemen in kringen rond ir W.J. Dewez, rijkslandbouwconsulent in Limburg, en zijn assistenten G. Royackers en Fons Erens.⁸ Zij vonden dat de verzuilde structuur in de landbouwsector plaats zou moeten maken voor een eenheidsorganisatie. Ook in de sector mijnbouw werd geroepen dat er een eenheidsvakbeweging moest komen.⁹

De doorbraak van het zuilenstelsel ging echter voorlopig niet door. Dat zou pas twintig jaar later gebeuren, maar de gedachte heeft in 1945-46 toch heel wat opschudding veroorzaakt en ook sporen nagelaten. Aan het licht was gekomen dat de aanhang van de katholieke arbeidersbeweging was vergeten hoe de standsorganisaties Limburg met succes de moderne, industriële samenleving hadden binnengeloodst. Het was voor de katholieke leiders onaangenaam te ontdekken dat de uit de r.-k. standsorganisaties voortgekomen vakbonden en woningbouwverenigingen, ziekenhuizen en scholen door de bevolking niet werden gezien als fiere getuigen van hun katholieke overtuiging. Het waren vanzelfsprekendheden, waarvan men de oorsprong niet meer kende en die in veel gevallen geen of onbeduidende concurrentie hadden. Er mocht wel wat meer waardering komen voor het veel vertakte r.-k. organisatieleven. Aan deze defensieve reactie op de doorbraakgedachte dankt het Sociaal Archief zijn bestaan. Later zou het SHCL deze missie in aangepaste vorm overnemen. Een belangrijke taak van het Centrum was het uitgebreide netwerk van sociale organisaties en instellingen - de tot instituties gestolde sociale ideeën - tot historisch object te maken, met andere woorden de archieven en documenten te redden en daaruit de oorspronkelijke inspiratiebron te achterhalen.¹⁰

Pater Dieteren was overigens niet de enige pionier met gevoel voor de historie van de Mijnstreek. Staatsmijnen-archivaris Carel Bloemen was ook zo iemand. Hij wenste aan het Centraal Archief van de Staatsmijnen een historisch

⁶ R. Dieteren, *De migratie in de mijnstreek, 1900-1935*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland IX (Vught en Maastricht 1962) 16.

⁷ Voor een beschouwing over de relatie tussen herdenken en geschiedschrijving zie Jos Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (Nijmegen 1999) 109: 'Maar geschiedschrijving is uit herdenken voortgekomen ...'.

⁸ Over Dewez, Royackers en Erens zie J.C.G.M. Jansen en W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw*. Maaslandse Monografieën 52 (Leeuwarden en Maastricht 1992) 324-325. Speciaal over Fons Erens (1914-2000) gaat Fons Geraets, *Boven het maaiveld. 100 portretten van markante Limburgers uit de twintigste eeuw* (Weert 1999) 95-98.

⁹ W.J.M. Klaassen, 'De mijnwerkersbonden in 1944-1945: drie oude en een nieuwe', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 30 (1985) 34-55.

¹⁰ Vriendelijke mededeling van dr J.F.R. Philips d.d. 10 oktober 1999.

centrum voor het mijnbouwbedrijf te koppelen. Het belang van een documentatiecentrum werd trouwens ook onderkend door de toenmalige hoofdaalmoezener van sociale werken, Karel Roncken. Na 1945 was hij in het kader van het sociaal-economisch herstelbeleid betrokken geraakt bij een sociografisch onderzoeksproject in de Mijnstreek. Een grondige kennis van het sociale leven in Limburg in zijn historische verband was nodig, vond Roncken, om de actuele sociale vragen op het terrein van industrialisering en agrarische ontwikkeling te helpen oplossen. Een documentatiecentrum was van groot belang voor de verdere sociale ontwikkeling van Limburg.¹¹ Het geloof in de maakbaarheid van de Limburgse samenleving was groot en een historisch centrum zou aan dit ideaal belangrijke diensten kunnen bewijzen.

Het SHCL is totstandgekomen door al deze initiatieven te bundelen. Er moest een centraal verzamelpunt komen van alles wat voor de sociale geschiedenis van geheel Limburg van belang zou zijn. Uiteraard werden documenten van de overheid van acquisitie uitgesloten. Daarin voorzag de Archiefwet van 1918. Een driemanschap heeft de stichting van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg voorbereid; het waren Remigius Dieteren en Carel Bloemen, beiden zijn al genoemd, en Frans J. Crombag, secretaris van de Commissie Sociographie van de Mijnstreek.¹² Op 15 januari 1949 hadden de grondleggers hun plan gereed. Archivaris Bloemen ging op zoek naar passende huisvesting voor het instituut. Staatsmijnen stelden Kasteel Hoensbroek beschikbaar, maar in plaats van de Mijnstreek kreeg vestiging in Maastricht de voorkeur vanwege de aanwezigheid van verwante instellingen als het Rijksarchief, de Stadsbibliotheek en het Economisch-Technologisch Instituut Limburg. Voorlopig werd het instituut gehuisvest in het KAB-gebouw 'De Stuers', aan de Kruisherengang.¹³ De inrichting van het bureau getuigde van een 'monastieke' eenvoud en dat is nog lang zo gebleven.

Carel Bloemen werd door Staatsmijnen beschikbaar gesteld om gedurende de beginperiode als directeur van het SHCL te fungeren.¹⁴ Spoedig zou hij echter afhaken. Er openbaarde zich tussen Bloemen en Crombag enerzijds en Dieteren anderzijds een fundamenteel verschil in opvatting omtrent de aard van het Centrum en de wijze waarop dit moest worden gesticht en instandgehouden.¹⁵ Pater Dieteren wuifde de bezwaren weg. Hij verklaarde het fundamenteel verschil in opvatting niet in te zien. De discussie is voor een belangrijk deel via de

¹¹ C.E.P.M. Raedts, Remigius Dieteren en J.F.R. Philips, 'Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 1950-1960', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 5 (1960) 197-275, aldaar: 200-203.

¹² F.J. Crombag was bestuurder van de R.K. Vereniging van Mijnbeambten. Tijdens de bezetting was hij actief in de Nederlandse Unie.

¹³ H. Kornips (sic!), 'Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg', *Spiegel van Limburg. Volksalmanak voor de beide Limburgen* II (1952) 82-84.

¹⁴ DSM, Archief Staatsmijnen, Verslag aan de Commissie Sociographisch Onderzoek Mijnstreek d.d. januari 1949 van het onderhoud van de Voorbereidende Commissie Sociaal Historisch Centrum met mr Jansen en drs Rottier van de directie Staatsmijnen.

¹⁵ DSM, Archief Staatsmijnen, brief Carel Bloemen, archivaris der Staatsmijnen, aan Pater Remigius Dieteren O.F.M., voorzitter van de Voorbereidende Commissie Sociaal Historisch Centrum, d.d. 14 maart 1949.

Het Victor de Stuershuis te Maastricht. Foto 1999 (coll. SHCL).

telefoon gegaan, waardoor veel in het vage blijft.¹⁶ Naar het schijnt konden de Staatsmijnen zich ook niet helemaal verenigen met één van de statutaire doelstellingen van het Centrum.¹⁷ Naast het verzamelen en inventariseren van bronnenmateriaal over het sociale en economische leven in Limburg in heden en verleden, was het ook de bedoeling daarover te publiceren. De Staatsmijnen vonden dat daarmee de grenzen van het bedrijfsbelang werden overschreden. Geschiedschrijving was in principe geen taak van de Staatsmijnen. Later is DSM daar gedeeltelijk op teruggekomen, getuige de uitgave van het boek van dr Messing over de mijnsluiting.¹⁸

De oprichting van het SHCL was op 1 oktober 1949 een feit. Ir C. Raedts, lid van de directie van de Oranje Nassau Mijnen, werd bereid gevonden het voorzitterschap van de Stichting op zich te nemen.¹⁹ Drs Jan Cornips, een figuur uit

¹⁶ DSM, Archief Staatsmijnen, antwoord Dieteren aan Bloemen, d.d. 18 maart 1949. De kwestie heeft overigens geen afbreuk gedaan aan Bloemens sympathie voor het Centrum. Hij verklaart zich bereid (brief d.d. 25 maart 1949) ook in het vervolg het SHCL van advies te dienen, waar dat pas geeft. Zijn blijvende betrokkenheid blijkt ook uit het artikel dat hij later schreef in het *Limburgs Dagblad* d.d. 3 oktober 1962, getiteld 'Het Sociaal Historisch Centrum: een progressief instituut'.

¹⁷ Harry Strijkers, *Vijftig jaar Centraal Archief Staatsmijnen* (Sittard en Heerlen 1998) 15-18.

¹⁸ F.A.M. Messing, *Geschiedenis van de Mijnsluiting in Limburg. Noodzaak en lotgevallen van een regionale herstructurering 1955-1975* (Leiden 1988).

¹⁹ Ir C.E.P.M. Raedts (1898-1983), Directeur Oranje Nassau Mijnen. Voorzitter SHCL 1949-1974. Kenner van de geschiedenis van de steenkolenmijnbouw in Limburg.

het oorlogsverzet, werd de eerste directeur.²⁰ Dieteren had aan de oprichting van het Centrum veel tijd besteed, maar hij wilde er niet zelf leiding aan geven. Het instituut mocht geen confessionele identiteit krijgen, want het cultureel erfgoed was gezamenlijk bezit van alle Limburgers. Het bisdom Roermond had daar niets op tegen. Mgr dr F. Féron, vicaris-generaal van het bisdom, onderschreef het uitgangspunt 'dat het centrum een openbare en neutrale instelling moest zijn, waarin evenwel vanzelfsprekend, de invloed van de Streek, die katholiek is, sterk moet zijn'.²¹ Er werd een levensbeschouwelijk neutrale stichting in het leven geroepen. Met opzet waren in het bestuur enige zetels voor niet-katholieke groeperingen gereserveerd. Bij het opsporen en verzamelen van bronnen en hun inventarisatie hebben Dieteren en de directeuren Cornips en Philips wel degelijk geprobeerd ook niet-katholieke archieven te verwerven, maar dat wilde niet goed lukken. De archieven van socialistische zijde kwamen meestal terecht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Het is met het Centrum gegaan zoals met meer openbare instellingen in de streek. De invloed van de rooms-katholieke zuil was er zo sterk, dat ze van lieverlee een confessioneel imago kregen.²² Féron kreeg gelijk.

Vanuit hedendaags perspectief is één ding opmerkelijk als we terugblikken op het ontstaan van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Dat is het ontbreken van verwijzingen naar de Limburgse identiteit en tradities. Tegenwoordig is er nogal wat belangstelling voor zulke thema's, getuige de provinciale cultuurnota, die spreekt van een renaissance van de regionale cultuur en van een wedergeboorte van de Limburgse identiteit.²³ Die motieven speelden destijds echter geen rol van betekenis. Het ging Pater Remigius Dieteren, de *founding father* van het Centrum, meer om de zuil dan om de regio. Hij vond het niet nodig het eigene van de Limburgers te cultiveren. Dat gevoel stond naar zijn mening de sociale modernisering alleen maar in de weg. De mentale status aparte die Limburgers zichzelf toedichten, werd naar zijn idee te gemakkelijk een alibi om het ambitieniveau omlaag te schroeven. Dieteren, overigens Limburger met hart en ziel, had dit niet van een vreemde. Ook zijn leermeester mgr H.A. Poels had niet veel op met uitingen van overspannen regionalisme. Een organisatie als de Limburgse Liga die tijdens het Interbellum streefde naar vermindering van de Hollandse invloed moest het doen zonder de steun van Poels en de zijnen. Hoe kon het ook anders? De Limburgse standsorganisaties hadden hun sterke positie mede te danken aan de definitieve integratie van

²⁰ Drs J.H.A.E. Cornips (1921-1987) publiceerde historische studies over de Bouwvereniging St. Servatius, de Spaarbank Limburg en de Maastrichtse Apothekersschool. Van 1950-54 directeur van het SHCL, daarna van een instelling voor maatschappelijk werk te Maastricht. Als bestuurslid bleef hij tot 1985 aan de Stichting SHCL verbonden. Over zijn rol in het verzet schrijft Fred Cammaert, *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 2 dln. Maaslandse Monografieën 55-56 (Leeuwarden en Mechelen 1994) 504, 523-524, 563-568, 657-662, 673.

²¹ DSM, Archief Staatsmijnen, Verslag voorbereidende commissie inzake Plan Sociaal Historisch Centrum, vergadering d.d. 15 december 1948, p. 4.

²² Nog zo'n voorbeeld is het Annadalziekenhuis te Maastricht.

²³ *Cultuur leeft in Limburg. Vernieuwen met het oog voor traditie*. Provincie Limburg (Maastricht 1997).

In 1954 bij het eerste lustrum van het SHCL werd een expositie georganiseerd, waarin de gehele collectie van het instituut werd gepresenteerd. Foto 1954 (coll. SHCL).

de provincie Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden. Die integratie werd in de tijd van de Eerste Wereldoorlog bezegeld toen Limburgse kopstukken een hoofdrol gingen spelen in de landelijke politiek. Voorbeelden daarvan zijn de politici W.H. Nolens en Ch. Ruys de Beerenbroeck ter rechter- en de sociaal-democratische voorman W. Vliegen ter linkerkant.

Heroriëntatie: van zuil naar regio

Allengs ontstond in SHCL-gelederen de behoefte om meer aansluiting te zoeken bij de hoofdstroom van het universitair bedrijf in Nederland, een ontwikkeling die zich vanaf circa 1960 aftekende. De uitbouw van het Centrum werd in 1962 verzekerd na een dringend appèl op de overheid.²⁴ De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, de Limburger Jo Cals, kwam over de brug met extra subsidie. Ook het provinciaal bestuur verhoogde zijn bijdrage. Het experimentele stadium van het SHCL was nu definitief voorbij. Drs Rudolf Philips was in 1954 Cornips opgevolgd als directeur. Philips, die aan de Tilburgse Hogeschool sociale economie had gestudeerd, had een goede antenne voor nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de sociaal-economische geschiedenis. Een basisvoorwaarde voor verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening ging in

²⁴ Remigius Dieteren, *Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg op de tweesprong* (Maastricht 1962).

Van 1952 tot 1962 was het SHCL gehuisvest in het pand Kapoenstraat 19 te Maastricht. Foto 1986 (coll. J. v.d. Boogard Maastricht).

vervulling in 1964 toen de serie *Maaslandse Monografieën* in het leven werd geroepen, een coproductie van SHCL en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). Het was niet meer nodig uit te wijken naar de *Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, de serie waarin pater Dieteren en Frans Maenen hun proefschriften uitbrachten.²⁵ Het eerste deel in de reeks *Maaslandse Monografieën* was meteen een schot in de roos: het was het proefschrift van Matthieu Spiertz over Maastricht in het laatste kwart van de achttiende eeuw, waarop hij in Nijmegen bij prof. L.J. Rogier

²⁵ Dieteren, *De migratie in de mijnstreek*. A.J.Fr. Maenen, *Petrus Regout, 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland VII (Vught 1959).

Het SHCL was van 1962 tot 1974 gevestigd in het pand Onze-Lieve-Vrouweplein 4 te Maastricht. Foto 1986 (coll. J. v.d. Boogard Maastricht).

was gepromoveerd.²⁶ Ook voor kleinere publicaties met de omvang van een artikel was een publicatiemogelijkheid aanwezig in de vorm van de *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*.

In 1965 vestigde het SHCL de aandacht op zich met de publicatie over de geschiedenis van de landbouw in Limburg in het tijdvak 1750-1914. De beoefening van de regionale geschiedenis moest zich in de jaren zestig nog bewijzen, maar in Wageningen, bij prof. Slicher van Bath en zijn Afdeling Agrarische Geschiedenis, werd deze studie van Philips, Jansen en Claessens over de

²⁶ M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775-1801*. Maastrandse Monografieën 1 (Assen 1964).

Limburgse landbouw volstrekt serieus genomen. De studie was bekostigd door de coöperatieve inkoop- en verkoopvereniging Landbouwbelang, maar het bijzondere was dat het boek niet over de historie van de opdrachtgever hoefde te gaan. Dat had men bij het SHCL nog niet eerder meegemaakt.

De centrale figuur destijds op het terrein van de regionale geschiedenis was dr W. Jappe Alberts, van 1960 tot 1970 bijzonder hoogleraar interregionale geschiedenis in het bijzonder van middeleeuws Oost-Nederland en West-Duitsland aan de Rijksuniversiteit Utrecht.²⁷ Alberts fungeerde als gids in de academische wereld. Hij introduceerde het SHCL in Bonn, bij het Institut für Geschichtliche Landeskunde der Rheinlande. Nog voordat er in Maastricht sprake was van een universiteit, werd het SHCL door het Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen erkend als para-universitaire instelling. Dat was in 1968. Zo verzekerde een instituut dat was voortgekomen uit de katholieke arbeidersbeweging, zich van een bestaan onafhankelijk van de katholieke zuil, net op tijd, want het zuilenstelsel was geen lang leven meer beschoren.

Als het aan directeur Philips had gelegen, was men toen (1968) nog een stap verder gegaan. Nog steeds was het SHCL een centrum voor de beoefening van de sociale en economische geschiedenis. Aangespoord door rijksarchivaris drs M.K.J. Smeets en prof. Alberts, lanceerde Philips het plan om de krachten van SHCL, LGOG en Veldeke te bundelen tot een Limburgs instituut voor geschiedenis, taal en cultuur, vergelijkbaar met het Institut für geschichtliche Landeskunde.²⁸ De nota is aangeboden aan de Stichting Wetenschappelijk Onderwijs Limburg. Nog voordat men toekwam aan de financiële onderbouwing, is het project echter gestrand. Niet iedereen was gecharmeerd van het optreden van Alberts, die de provinciale gevoeligheden niet goed kon inschatten.

Voorlopig ging het SHCL op eigen kompas verder. Het instituut is sinds de jaren zestig behoorlijk gegroeid. Gekwalificeerde functionarissen kwamen de afdelingen archief, bibliotheek, onderzoek en algemene dienst versterken. Er zijn ook nieuwe taken bijgekomen, zoals educatie en de medewerking die het SHCL op verzoek van de Provincie Limburg verleent aan het Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD). Aan de groei van het aantal formatieplaatsen is overigens na 1985 een einde gekomen. Tegenwoordig zijn bij het centrum zo'n 25 mensen werkzaam, van wie ongeveer de helft in deeltijd.

Een logische stap ter versterking van de regionale geschiedbeoefening was de instelling van een bijzondere leerstoel, één van de eerste die de Rijksuniversiteit Limburg rijk was. Dr Hans Jansen, die directeur Philips in 1979 was opgevolgd, heeft die leerstoel bekleed van 1983-1998. Het belang van zo'n hoogleraar sociaal-economische geschiedenis van Limburg moet men niet onderschatten, al was het alleen maar om promovendi en andere onderzoekers weg-

²⁷ Prof. dr W. Jappe Alberts (1900-1987) is schrijver van o.a. *De geschiedenis van de beide Limburgen*, 2 dln. Maaslandse Monografieën 15 en 17 (Assen 1974); een klassieker uit de Limburgse geschiedschrijving.

²⁸ I.F.R. Philips, Nota omtrent de wenselijkheid van een coördinerend wetenschappelijk instituut in Limburg (Stichting Maaslandse Monografieën, Maastricht 1968).

wijs te maken in de bronnen en andere eigenaardigheden waarmee men geconfronteerd wordt als men een Limburgs onderwerp aanpakt. Helaas was de leerstoel ondergebracht bij de vakgroep Medische Ethiek en Wijsbegeerte van de Faculteit Gezondheidswetenschappen, waarmee niets ten nadele is gezegd van deze faculteit, maar iedereen begrijpt dat studenten in de gezondheidswetenschappen niet staan te popelen om een keuzevak 'geschiedenis van Limburg' te volgen. Pas sinds 1998 is de bijzondere leerstoel ingebed in de Faculteit Cultuurwetenschappen, waar die meer tot zijn recht komt.

Sinds 1989 is het SHCL als para-universitair instituut gelieerd aan de universiteit van Maastricht. Een consequentie daarvan is dat het onderzoeksprogramma van het SHCL voortaan wordt getoetst door de UM of een instantie die daartoe door de UM wordt aangewezen. In 1994 velde een commissie, ingesteld door de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU), een oordeel over het onderzoek van de instituten en vakgroepen in Nederland. De internationale commissie onder voorzitterschap van prof. E.H. Kossmann typeerde het onderzoek door het SHCL als 'quite adequate'. De serie Maaslandse Monografieën, waarvoor het SHCL mede verantwoordelijk is, werd gekwalificeerd als een belangrijke bijdrage aan het historisch onderzoek.²⁹ Dat was voor het Centrum een welkome opsteker, temeer omdat in eigen provincie nog niet iedereen ervan overtuigd was dat de onderzoekspraktijk genoeg academisch gehalte had. In het themanummer over 125 jaar Limburgse historiografie, dat in 1989 verscheen onder auspiciën van LGOG, staat bijvoorbeeld dat de onderzoekspraktijk van het SHCL te weinig een eigen gezicht heeft.³⁰ Het onderzoeksprogramma, getiteld 'Economische ontwikkeling en sociale verandering in Limburg 1450-1950', was inderdaad heel ruim geformuleerd, maar dat was niet ongebruikelijk in de academische wereld.

Sinds 1949 is op het kruispunt van documentatie, onderzoek en educatie een unieke infrastructuur totstandgekomen die andere provincies blijkbaar tot voorbeeld strekt, want tegenwoordig heeft ook Flevoland een Sociaal Historisch Centrum. Als bibliotheek- en archiefinstelling heeft het SHCL primair een dienstverlenende functie, gericht op een breed publiek. Ruim de helft van de medewerkers wordt ingezet voor de ontsluiting en beschrijving van de collecties. Daarnaast heeft het SHCL de ambitie wetenschappelijk onderzoek te verichten en te bevorderen. Zwaartepunten in het onderzoek van het SHCL zijn van oudsher de landbouwgeschiedenis, de bevolkingsgeschiedenis en de

²⁹ 'Within the scope of the regional history of Limburg the scholarly activities are quite adequate. Moreover the group goes beyond the limits of mere regional history by expanding it both geographically and methodologically. The 'Maaslandse Monografieën' for which the institute bears a shared responsibility, are an important contribution to historical research.' *Quality Assessment of Research, Archaeological and Historical Research in Dutch Universities 1988-1992*. Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (Utrecht 1994) 40.

³⁰ B.P.A. Gales en E.J.G. van Royen, "'De fabrikanten van de geschiedenis'. Sociaal-economische geschiedenis en Limburg'. *Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Limbourg* 125 (1989) 126-184, aldaar 182.

geschiedenis van de gezondheidszorg. Het is al vaker vastgesteld dat de geschiedschrijving in Limburg een integrerend perspectief ontbeert. Dat mag zo zijn, toch denk ik dat er wel een noemer is waaronder veel studies samengevat kunnen worden, zeker wat betreft Limburg in de twintigste eeuw. En die noemer is 'achter of anders'.

Achter of anders? De modernisering van Limburg getypeerd

Het beeld van een achtergebleven, perifeer gewest achtervolgt Limburg zolang als het bestaat. De liberale staatsman Dirk Donker Curtius, de man achter de grondwetsherziening van 1848, betitelde Limburg ooit als 'de armoedigste provincie des rijks'. In 1931 was een comité van zogenaamde vrijdenkers op bezoek in Limburg. Zij vonden dat die Roomse Limburgers nog steeds ver achter liepen, met name wat betreft de emancipatie van de arbeider: 'Limburg is de remschoen die de vooruitgang van de arbeider het meeste tegenhoudt'.³¹ De publicist Hans Hoenjet (Valkenburg 1953) herinnert zich uit zijn Nijmeegse studententijd dat het boemeltreintje van Nijmegen naar Roermond de Limbabwe-expres werd genoemd, alsof Limburg een of ander ontwikkelingsland was.³² Zulke kwalificaties zeggen natuurlijk meer over degenen die ze bezigen dan over het voorwerp in kwestie. Het stereotype van het 'donkere, achtergebleven zuiden' heeft hier en daar zijn sporen nagelaten in de vaderlandse geschiedschrijving. Zo schrijft dr L. de Jong in zijn *Geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* dat het Limburgs verzet weinig voorstelde. Limburgers die de oorlog hadden meegemaakt, wisten wel beter. Het stond alleen niet op papier en dat is toch wel een onontbeerlijke voorwaarde om een plek te krijgen in de nationale geschiedschrijving. Zo heeft het SHCL begin jaren tachtig het initiatief ondersteund om de geschiedenis van het verzet in kaart te brengen. Het is de verdienste van dr Fred Cammaert, auteur van *Het verborgen front*, dat op overtuigende wijze is aangetoond dat in Limburg talrijke illegale werkers actief zijn geweest, onder wie veel kapelaans.³³ Zij waren schakels in een keten van informele netwerken waar onderduikers uit heel Nederland een beroep op hebben gedaan. Typerend voor de Limburgse illegaliteit was het geweldloze, katholiek-humanitair geïnspireerde karakter ervan. Doordat het verzet hier anders was getint dan boven de Moerdijk, was het blijkbaar voor onderzoekers-op-afstand, zoals L. de Jong, misschien niet gemakkelijk als zodanig herkenbaar. Toch is het er geweest en het was niet minder effectief. Met dit type onderzoek, van binnenuit en toch met voldoende distantie, bewijst het SHCL zijn bestaansrecht als onderzoeksinstituut.

³¹ Herman Pijfers en Jan Roes, *Memoriale. Een eeuw katholiek leven in Nederland* (Zwolle z.j.) 127. Zie ook Antoine Jacobs, 'Atheïstische agitatie in Limburg: het optreden van vrijdenkersvereniging "De Dageraad"', *De Maasgouw* 118 (1999) 185-214.

³² Hans Hoenjet, 'Een verstekeling in de Limbabwe-expres', *Maastaf* (1995) afl. 9-10, 68-73.

³³ Cammaert, *Het verborgen front*.

Sedert 1974 is het kantoorpand van het SHCL gevestigd aan de Boschstraat 73 te Maastricht. Foto 1986 (coll. J. v.d. Boogard Maastricht).

Als er maar serieuze studies beschikbaar zijn, dan is het helemaal niet zo'n probleem om Limburg een plekje onder de zon van Kleio te bezorgen. Dat blijkt ook uit het volgende voorbeeld. Agrarische geschiedenis is altijd een zwaartepunt geweest in het onderzoek van het SHCL. Zo liepen Jansen en Philips voorop met het bewerken van bronnen die in de rest van het land weinig gebruikt werden, zoals de tiendregisters en Franse enquêtes van rond 1810. De resultaten van dit onderzoek hebben keurig een plaats gekregen in de vaderlandse geschiedenis, toen een paar jaar geleden van de hand van dr Jan Bieleman een handboek verscheen over de agrarische geschiedenis van Nederland.³⁴ Dus laten we niet te snel roepen dat Limburg er altijd bekaaïd vanaf komt in de Nederlandse historiografie. Dat we in de schoolboeken weinig of niks over Limburg lezen is natuur-

³⁴ Jan Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950. Veranderingen en verscheidenheid* (Meppel en Amsterdam 1992).

lijk een heel andere zaak. Inmiddels heeft dr Jos Venner met die situatie korte metten gemaakt.³⁵

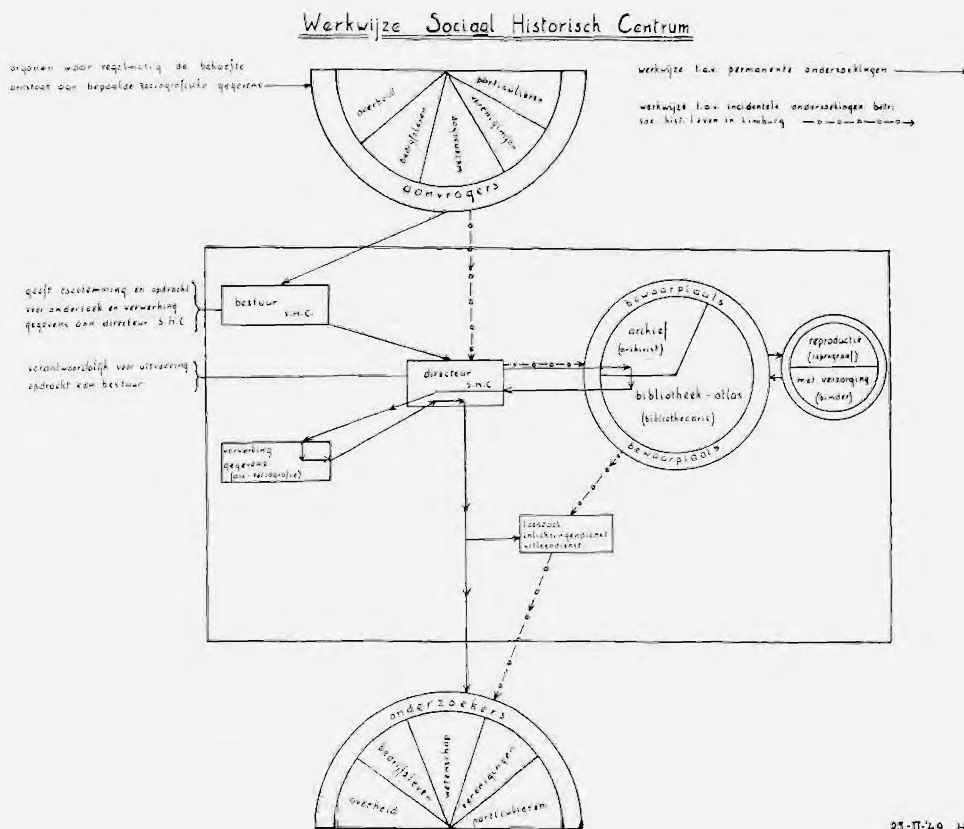
Terugkomend op het thema 'achter of anders', er zijn nog meer studies die je in dat licht kunt plaatsen, zoals met name de proefschriften van Philips en Kreukels, oud-medewerkers van het SHCL. Het boek van Philips uit 1980 ging over de geschiedenis van de sociale gezondheidszorg in Limburg van 1850-1940 en de geruchtmakende studie van Kreukels uit 1986 behandelt de arbeidsverhoudingen in de vooroorlogse Mijnstreek.³⁶ In het perspectief van de polen 'achter of anders' zie ik ook de dissertatie van de Nijmeegse historicus Theo Engelen, een historisch-demografische studie over Limburg die net als die andere twee in de reeks *Maaslandse Monografieën* is verschenen.³⁷ Het uitgangspunt is bij alle drie de schrijvers gelijk, namelijk hoe Limburg sinds het einde van de negentiende eeuw onder invloed van de komst van de mijnbouw in hoog tempo is getransformeerd van een agrarische naar een industriële samenleving. Zij verwonderen zich er echter over dat de sociaal-culturele verschijnselen die volgens het boekje van de moderniseringstheorie deze economische transformatie zouden moeten begeleiden, achterwege blijven of beter gezegd met vertraging doorzetten. Philips ziet de acceptatie van gezondheidsvoorzieningen en het proces van sterftedaling pas twintig jaar na het begin van de industriële revolutie op gang komen. Engelen signaleert een nog grotere discrepantie, als het gaat om het begin van de daling van de huwelijksvruchtbaarheid: voorlopig bleven de grote Limburgse gezinnen bestaan. Kreukels verbaasde zich erover dat de modernisering van de Mijnstreek niet gepaard ging met het ontstaan van een strijdbare vakbeweging van linkse signatuur.

Hoe komt dat? Zowel Philips als Engelen en Kreukels zoeken de verklaring in het door-en-door katholieke karakter van de Limburgse samenleving, waarmee Limburg zich tot in de jaren 1960 onderscheidde van bijna alle andere provincies. Kreukels beschrijft hoe in Limburg een strategische alliantie, zo men wil een kongsi, tot stand kwam tussen mijndirecties, overheid en kerk die gericht was op de sociale en morele controle over de mijnwerkers, waarbij voor andersdenkenden geen ruimte was weggelegd. Engelen laat zien dat de economische prikkel tot beperking van het kindertal werd afgezwakt onder invloed van de leer van de rooms-katholieke kerk over huwelijk en gezin. De leer verhinderde de mentale acceptatie van geboortebeperking. Ook Philips vindt het rooms-katholieke karakter van de provincie een belangrijke verklaringsfactor, maar terwijl de anderen de dominantie van r.-k. moraal een remmende factor vin-

³⁵ Jos Venner, *Geschiedenis van Limburg I* (Maastricht 2000) is een methode voor het geschiedsonderwijs waarin Limburg de hoofdrol speelt.

³⁶ J.F.R. Philips, *Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen, 1850-1940*. Maaslandse Monografieën 32 (Assen 1980). L. Kreukels, *Mijnarbeid: Volgzaamheid en strijdbaarheid. De geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*. Maaslandse Monografieën 42 (Assen 1986).

³⁷ Th.L.M. Engelen, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit. De vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg, 1850-1960*. Maaslandse Monografieën 45 (Assen en Maastricht 1987).

Plan voor een Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 25 februari 1949 (DSM, Archief Staatsmijnen, stukken voorbereidingscommissie SHCL).

den, wijst hij juist op het belang van de katholieke emancipatie voor de volksgezondheid. De acceptatie van gezondheidsvoorzieningen kwam in Limburg in een stroomversnelling toen rond 1910 de katholieke emancipatiebeweging enerzijds en het streven naar emancipatie van het randgewest Limburg anderzijds elkaar gingen versterken. De gezondheidszorg kreeg pas een plek op de agenda van de provinciale politiek toen de r.k. standsorganisaties krachtig genoeg waren om zaken als de zuigelingensterfte aan de kaak te stellen, die anno 1900 nog beschamend hoog was.

De katholieke emancipatie kon in zijn uitwerking op de modernisering van sociaal-culturele patronen heel verschillende kanten uitgaan. Hygiënisch gedrag werd bevorderd, maar gezinsplanning was verboden en de mondigheid van de burger werd ontmoedigd, maar altijd heeft de pastoor het gedaan! En daar kun je een vraagteken bij zetten. In vergelijkend perspectief krijgen de dingen opeens meer reliëf. Vergeleken met andere Europese regio's is er in de Mijnstreek niks bijzonders aan de hand: een radicaal vakbondsbewustzijn was

De neogotische kapel met sacristie van het voormalige klooster van de Zusters van het Arme Kind Jezus doet dienst als depot en leeszaal van het SHCL. Foto ca. 1975 (coll. SHCL).

niet de geijkte reactie van de arbeidende klasse op de industrialisatie. Alleen waar de sociale politiek van de lokale elite mislukte, sloeg de socialistische variant aan.³⁸

Engelen toont trouwens in zijn dissertatie aan dat de dominantie van het rooms-katholicisme de vertraagde daling van de vruchtbaarheid maar ten dele verklaart. Het blijkt dat ook regionale cultuur en tradities grote invloed hebben op het gemiddelde kindertal.³⁹ Want anders kan men niet verklaren waarom in Limburg mensen met een vergelijkbare sociaal-economische en religieuze achtergrond toch een verschillende vruchtbaarheid hebben indien ze in onderscheiden regio's wonen. Zo bleef op de zandgronden in het noordwesten van Limburg de traditie van hoge vruchtbaarheid lang bestaan. Het was in Limburg niet alleen een kwestie van vertraagde ontkerkelijking ('achter') maar ook van cultuurpatroon ('anders').

Het is nog niet gelukt de aard van die regionale traditie te benoemen of te specificeren, maar toch zat Engelen op het goede spoor. Dat bleek wel toen zijn onderzoek in 1991 werd herhaald door zijn Nijmeegse collega Hans Hillebrand, maar dan met de provincies Groningen en Utrecht als case. Wat blijkt als we

³⁸ Erik Nijhof et al., 'Regions in transition. An interregional comparison of industrialization, labour market and labour movement', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 18 (1992) 294-311.

³⁹ Engelen, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit*, 176-178.

De voormalige kapel werd in 1974 als archief- en bibliotheekdepot door het SHCL ingericht. Foto ca. 1975 (coll. SHCL).

gaan vergelijken? Ook boven de Moerdijk houdt de daling van de huwelijksvruchtbaarheid geen gelijke tred met de economische modernisering en dat kwam niet door de pastoor, want in Groningen heb je bijna geen katholieken. Het kwam ook niet door de dominee. Hillebrand laat zien dat de mentaliteit van regionale populaties onvoldoende gemeten wordt door alleen naar religie te kijken. De weerstand tegen neomalthusiaanse praktijken heeft niet alleen te maken met kerkelijke gezindte. De auteur vermoedt het bestaan van specifieke, streekgebonden gedragscodes die zorgen dat de motivatie tot gezinsplanning op een geheel eigen wijze in gedrag wordt omgezet. De gebieden waar deze gedragscodes hun sporen hebben nagelaten, worden min of meer afgebakend door de dialectgrenzen. Hier ligt een prachtige uitdaging voor nader interdisciplinair onderzoek naar demografische gedragspatronen in Limburg, waarbij ook de dialectologie ingeschakeld kan worden.⁴⁰

⁴⁰ J.H.A. Hillebrand, *Van motivatie tot acceptatie. Een onderzoek naar de daling van de vruchtbaarheid in de provincies Utrecht en Groningen, 1879-1960*. Proefschrift KU Nijmegen (z.p. 1991).

Dick van den Bosch heeft in 1980 in het literaire tijdschrift *De Gids* een prachtig artikel geschreven met de titel 'Vergelijken is menselijk'.⁴¹ Beoefenaren van de Limburgse geschiedenis zou ik dan ook willen meegeven: spiegel u aan andere regio's, want regionale geschiedenis gedijt het best in vergelijkend perspectief. Vanuit Limburgs perspectief ligt het daarbij voor de hand ook over de staatsgrenzen heen te kijken, niet zozeer vanwege de veronderstelde culturele eenheid met aanpalende regio's, maar vanuit het besef dat allerlei ontwikkelingen niet stoppen bij de grens.⁴² In plaats van de romantische ideologie van de gedeelde cultuur zal deze pragmatische overweging vooropstaan in het onderzoek van het SHCL in de komende jaren. Alleen in een ruimer geografisch-politiek kader wordt de geschiedenis van de provincie Limburg begrijpelijk. Dat wisten we eigenlijk allang, maar aan dat besef is nog te weinig gevolg gegeven.⁴³

⁴¹ Dick van den Bosch, 'Vergelijken is menselijk; 29 gedachten over problemen van vergelijken', *De Gids* 143 (1980) 501-519.

⁴² De gedeelde cultuur is door dr Iris Steen in haar proefschrift ontmaskerd als een romantische ideologie. Iris Steen, 'Romantiek en realisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen tussen 1945 en 1980', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 29 (1999) 251-255.

⁴³ Een voorbeeld van een regionaal-vergelijkende studie over de grenzen heen, waarin ook Limburg uitvoerig aan bod komt, is het proefschrift van A. P. Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Polen in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930*. N.W. Posthumus Reeks 3 (Hilversum 1994).